

Den historiske Jesus i ämnet religionskunskap

Torsten Löfstedt

Introduktion

I det centrala innehållet för religionskunskap 7–9 i läroplanen för grundskolan *Lgr22* ingår ”centrala tankegångar i kristendom, judendom, islam, hinduism och buddhism” och ”religionernas uppkomst, spridning och geografiska utbredning i dag” (Skolverket, *Lgr22*). Elever förväntas lära sig om bland annat kristendomens uppkomst, vilket innebär att man talar om Jesus. Som redovisas senare i artikeln återkommer i flera läromedel påståenden om vem Jesus egentligen var, vad han gjorde, vad han sade, och även vad han hade för avsikter. Detta är frågor om den historiske Jesus.

Frågan om vilken plats vetenskapliga rekonstruktioner av den historiska Jesus kan ha i religionskunskapsundervisningen är inte välbeforskad (Robbins 2011, Ryan 2005, Walshe & Copley 2001). En som har lyft frågan är Sven-Åke Selander, professor i kyrko- och missionsstudier vid Lunds universitet. I sin bok *Undervisa i religionskunskap* (1993) ägnar Selander ett kapitel åt ”Religionskunskap i ett historiskt kritiskt perspektiv.” Som exempel på bruket av ett historiskt kritiskt perspektiv diskuterar Selander frågan: ”Om Jesus funnits – vem var han då?” (1993: 39–42). Enligt Selander kom betydelsen av historiskt kritiska perspektiv att lyftas fram av teologer på 1950-talet i ett försök att försvara teologins vetenskaplighet. Perspektivet fick därefter genomslag även i svensk kristendomsundervisning då läroplanen för grundskolan 1962 (*Lgr62*) krävde att ”man skulle arbeta med vetenskapliga metoder även i kristendomsundervisningen” (Selander 1993: 33). Enligt Selander borde historiskt kritiska perspektiv på bland annat Jesus som historisk person även fortsättningsvis ingå i religionskunskap eftersom undervisningen därmed blir vetenskaplig.

I denna artikel tar jag motsatt ståndpunkt till Selander. Jag argumenterar för att lärare och läromedel i religionskunskap på högstadiet och gymnasiet bör undvika diskussioner om den historiske Jesus. Jag redogör för flera skäl till att en lärare kan tänkas vilja diskutera den historiske Jesus och jag förklarar varför de ändå bör undvika detta. I mina diskussioner refererar jag till läroböcker i religionskunskap avsedda för högstadiet och gymnasiet som publicerats 2011 eller senare och diskuterar dem främst i ljuset av de läroplaner som gällde när de skrevs, dvs *Lgr11* och *Gyll* med tillhörande kommentarmaterial, men även i ljuset av läroplanen i religionskunskap i *Lgr22* och dess kommentarmaterial.

Forskning om den historiske Jesus

Det går inte att tala om kristendomens ursprung utan att nämna Jesus. Men vem var Jesus, egentligen? Den främsta källan till kunskap om Jesu liv är evangelierna, i synnerhet evangelierna enligt Matteus, Markus och Lukas. Paulus brev och andra nytestamentliga texter innehåller också information som kan vara till värde för att rekonstruera den historiske Jesus. Vi har ytterst lite källmaterial som skrivits av människor som inte bekände Jesus som Messias. Av dessa är det viktigaste den judiske historikern Josefus' omnämnande av Jesus i ett stycke i sitt verk *Judiska fornminnen* (från år 93 eller 94). Han tillför dock ingenting nytt till det som står i Nya testamentet.¹ Det finns ett par, tre andra icke-kristna författare från denna tid som nämner Jesus men de gör inte mycket mer än det, nämligen Plinius den yngre, Tacitus, och Suetonius (Wassén & Hägerland 2016: 66).² Forskare har ägnat sig åt att rekonstruera den historiske Jesus på grundval av dessa källor sedan slutet på 1700-talet. En sökning på Google Scholar med söktermerna "historical Jesus" i april 2022 gav mer än 65 000 träffar. Det finns tusentals artiklar och böcker om den historiske Jesus och nya tillkommer hela tiden. Det finns en tidskrift som endast handlar om forskning om den historiske Jesus (*Journal for the Study of the Historical Jesus*). Nya populärvetenskapliga böcker om den historiske Jesus publiceras varje år; däribland Jonas Gardells *Om Jesus* (2009) och *Den okände Jesus* av Cecilia Wassén och Tobias Hägerland (2016). Det finns olika handböcker i studier om den historiske Jesus (Bock 2002, Bond 2012, Evans 2008, Holmén & Porter 2011, Theissen & Merz 1998), och ständigt nya forskningsöversikter försöker summera den stadigt växande forskningen i detta område (Evans 1989, 1996; Dunn & McKnight 2005).

Sökandet efter den historiske Jesus är något som engagerar bekännande kristna, protestanter (t.ex. Holmberg 2001, Schweitzer 1910, Theissen & Merz 1998, Wright 2000) så väl som katoliker (t.ex. Meier 1991–2016), agnostiker (Ehrman 2012),³ judar (t.ex. Boyarin 2012, Fredriksen 2000, Vermes 1983)⁴ och muslimer (Aslan 2013; se även Reimer 2010). Man behöver inte ha religiös övertygelse för att ägna sig åt forskning om den historiske Jesus, men det är något även de med religiös övertygelse ägnar sig åt. Eftersom rekonstruktioner av den historiske Jesus engagerar forskare oavsett eventuell konfessionell tillhörighet och då den historiske Jesus relaterar i högsta grad till kristendomens uppkomst är det naturligt att tro att

¹ Josefus, *Judiska fornminnen* 18: 63–64 citeras i svensk översättning av Wassén & Hägerland (2016: 67). Det är troligt att delar av detta korta stycke har lagts till senare av kristna skrivare.

² Det är oklart om alla tre skriver om Jesus. Suetonius, som skriver år 115, berättar att under kejsaren Claudius (reg. 41–54) deporterades alla judar från Rom på grund av upplopp som anstiftats av en man vid namn Chrestus. Flera forskare anser att dessa upplopp egentligen handlade om Jesus. Se Ehrman 2012: 53–54.

³ Ehrman (2012: 5) beskriver sig som agnostiker med tendenser åt ateismen.

⁴ Om judiska Jesusforskare, se Lundgren 2014.

sådana rekonstruktioner även skulle passa i den moderna icke-konfessionella svenska skolan. Men jag avråder från detta av flera skäl.

Källkritik och evangelierna

I kursplanen för religionskunskap (*Lgr11*) årskurs 7–9 lyfts källkritik fram som ett område som skulle behandlas i undervisningen: ”Eleverna ska ... ges möjligheter att utveckla kunskap om hur man kritiskt granskar källor och samhällsfrågor med koppling till religioner och andra livsåskådningar” (Skolverket 2011, *Lgr11*, Kursplan Religionskunskap, Syfte).⁵ *Kommentarmaterial till religionskunskap (Lgr11)* förklarar:

Kursplanen strävar efter att ge eleverna möjligheter att utveckla kunskap om hur man kritiskt granskar källor och samhällsfrågor med koppling till religioner och andra livsåskådningar. Det handlar om att ämnet religionskunskap ska bidra till att eleverna utvecklar ett vetenskapligt och analytiskt förhållningssätt där källkritik är en viktig del. (Skolverket, *Kommentarmaterial till religionskunskap*, 2011: 8)

Källkritisk metod ingår också i det centrala innehållet i Religionskunskap – specialisering (Skolverket, 2011, ”Ämne - Religionskunskap”. *Läroplan för gymnasieskolan. Gyll*).⁶

Som nämndes är evangelierna enligt Matteus, Markus, Lukas och Johannes vår främsta källa till kunskap om Jesu liv. Kan evangelierna utgöra underlag för övningar i källkritik i religionskunskapsundervisningen? Evangelierna återger olika händelser ur Jesu liv och ger flera exempel på hans undervisning. Några uppgifter om vad Jesus gjorde och sade är förhållandevis lätta för moderna icke-troende läsare att finna trovärdiga, andra är betydligt svårare att acceptera och de väcker därmed frågor om hur tillförlitliga evangelierna är som historiska källor. Vidare finns det påtagliga likheter och skillnader i evangeliernas skildringar av Jesus. Det är lockande att jämföra evangelierna för att bedöma deras trovärdighet och rekonstruera vad som faktiskt hände.

Selander (1993: 39–40) föreslår att man i en lektion i religionskunskap jämför vad evangelierna säger om Jesu födelse. Markusevangeliet, som av forskare i Nya testamentet allmänt anses vara äldst, säger ingenting om var Jesus föddes. Johannes berättar inte heller om Jesu födelse.⁷ För information om Jesu födelse får vi vända oss till de andra evangelierna. Om Jesu födelse kan man läsa i Matteusevangeliets andra kapitel. Enligt Matteus föddes Jesus

⁵ I kursplanen för religionskunskap i *Lgr22* har nästan alla referenser till källkritik tagits bort. Det är främst presentationen av religioner i vår samtid som ska vara föremål för kritisk granskning enligt det centrala innehållet för religionskunskap 7–9 i *Lgr22*.

⁶ En ny ämnesplan för religionskunskap förbereds men vid skrivande stund har dess innehåll inte fastställts och det är oklart om källkritik eller kristendomens ursprung kommer att lyftas fram där.

⁷ Men se Joh 7:41–42.

i Betlehem (2:1). Från Matteus berättelse får läsaren intrycket av att Josef och Maria var hemma i Betlehem och bodde där fram till dess att Josef någon gång efter Jesu födelse blev tillsagd av en ängel att fly med fru och barn till Egypten eftersom Herodes, kungen av Judéen, ville döda deras son (2:13–14). De återvände sedan inte dit utan flyttade till Nasaret i Galileen för att undvika Herodes efterträdare, Arkelaos (2:22). Matteus knyter samman de olika händelserna i detta skede av Jesu liv med gammaltestamentliga profetior. Han nämner bland annat att det fanns en förväntan att messias skulle födas i Betlehem, som grundar sig i ett citat från profeten Mika (Matt 2:4–6). Han berättar också om hur stjärntydare från öster kom för att hylla eller tillbe det nyfödda barnet (2:1–12).⁸

Enligt Lukas bodde Josef och Maria först i Nasaret, men blev tvungna att bege sig till Betlehem i samband med en skattskrivning (2:1–5). Jesus föddes under deras vistelse i Betlehem (2:6). Kort efter hans födelse, efter att Maria hade utfört offer kopplat till hennes rening efter barnafödandet i Jerusalem, flyttade de tillbaka till Nasaret (2:39). Lukas säger inget om en flykt till Egypten eller om Herodes barnamord. Han nämner inte heller några österländska stjärntydare.

Det finns påtagliga skillnader mellan Matteus och Lukas berättelser om Jesu födelse, så pass stora skillnader att vi har skäl att tro att ingetdera evangelium är beroende av det andra på denna punkt. Där de skiljer sig kan vi ställa oss frågan vilket evangelium som är mer trovärdigt. Men på en punkt är de överens. Vi ser ut att ha två av varandra oberoende källor som berättar att Jesus föddes i Betlehem. Kanske skulle man tro att historiker då kan fastställa att Jesus föddes i Betlehem. Men riktigt så enkelt är det inte.

Frågan om var Jesus föddes tas upp i en bok avsedd för högstadiet. Där resonerar Berg och Ringblom på följande sätt:

Föddes Jesus i Betlehem? Kanske, men många bibelforskare menar att Jesus troligen föddes i Nasaret. De anser att berättelsen om Betlehem skapades därför att man så gärna ville visa att Jesus tillhörde samma släkt som kung David. Varför det? Jo, profeterna hade ju sagt att Messias skulle vara av Davids släkt, och födas i Betlehem. Betlehemsberättelsen är helt enkelt en legend, säger dessa bibelforskare (Berg & Rundblom 2011: 157).

Mer än det skriver de inte. De ger inte några referenser till bibelforskarna,⁹ och läsaren får intrycket av att evangelierna är helt opålitliga.¹⁰ Bengt

⁸ *Bibel 2000* översätter verbet προσκυνέω "hylla" (Matt 2:2). "Tillbe" är en annan möjlig översättning. Se Löfstedt 2013.

⁹ Ehrman (1999: 97) och Wassén & Hägerland (2016: 16–17) får exemplifiera forskare som ifrågasätter uppgiften att Jesus föddes i Betlehem.

¹⁰ Olof Franck (2020: 265) diskuterar också kort var Jesus föddes i en lärobok för gymnasiet. Han nämner att vissa forskare anser att Jesus troligtvis föddes i Nasaret eftersom människor refererade till honom som "Jesus från Nasaret" och vid den tiden refererade man till människor "genom att ange deras födelseplats."

Holmberg, professor i Nya testamentets exegetik, diskuterar frågan om var Jesus föddes i en artikel om studier om den historiska Jesus. Han skriver:

[Evangelisternas berättelse] stämmer nästan för bra med profetian i Mika 5:2... Det väcker misstanken att Betlehem anges som orten för Jesu födelse för att skapa överensstämmelse mellan en biblisk profetia och en händelse i Jesu liv, snarare än att han verkligen föddes här.

Misstankar bevisar dock ingenting. Frågan om historisk sannolikhet påverkas men avgörs inte av konstaterandet att de två historiska källor som uttalar sig om var Jesus föddes "vill" ha Jesus född i Betlehem. Själva förekomsten av en teologisk innebörd i en utsaga upphäver inte historiciteten i dess sakinformation. (Holmberg 2006: 156)

Med det ringa material vi har är det inte möjligt att med hjälp av en sannolikhetskalkyl avgöra om Jesus föddes i Betlehem eller i Nasaret. Det finns inget som utesluter möjligheten att Jesus faktiskt föddes i Betlehem men hade sin uppväxt i Nasaret.

Som exemplet ovan visar händer det att läromedel i religionskunskap för högstadiet ställer källkritiska frågor till evangelierna. Dock avråder Skolverkets kommentarmaterial till *Lgr11* lärare från att fokusera på religiösa urkunder i övningar i källkritik och uppmuntrar dem istället att använda källkritik för att analysera texter om religion från elevernas egen tid.

Källkritisk granskning i grundskolan kan inte i första hand fokusera på att granska religiösa urkunder med källkritiska metoder. Det kräver betydligt djupare studier i religionsvetenskap. Källkritiken på den här nivån kan i stället handla om kritisk granskning av källor som berättar om religioner, till exempel läroböcker, medier och webbplatser. (Skolverket, *Kommentarmaterial till religionskunskap*, 2011: 8.)

Kommentarmaterialet till *Lgr11* undantar därmed religiösa urkunder från övningar i källkritik då de anser att elever inte har de förkunskaper som krävs för att kunna göra detta. De behärskar inte språken på vilka urkunderna skrevs och känner inte till den historiska eller kulturella bakgrunden till texterna. Texterna är svåra att datera och deras författarskap är omtvistat. Kommentarmaterialet till *Lgr11* gjorde klokt i att avråda från att göra källkritiska granskningar av religiösa urkunder som Nya testamentet. Som exemplet ovan visar är det inte så enkelt att värdera källmaterial från det första århundradet. Det är frågan om det överhuvudtaget är möjligt att rekonstruera den historiske Jesus liv utifrån de källor vi har.

Evangelierna är alltför tendentiösa

Det källmaterial som vi kan använda till rekonstruktioner av den historiske Jesus är starkt begränsat, svårdaterat, och tendentiöst. Vi har inga texter skrivna av Jesus själv, till skillnad från vad som är fallet med aposteln

Paulus.¹¹ De mest innehållsrika texterna om Jesus är skrivna av hans efterföljare och har en tydlig agenda. Evangelierna och andra nytestamentliga texter skrevs av människor som ville övertyga sina läsare om att Jesus var Messias och att han uppstått ifrån de döda (jfr Luk 1:1–4; Joh 20:31).

Selander utgår ifrån att det går att skilja på fakta och tolkningar i berättelser om Jesus. Han verkar mena att det som är ”historiskt rimligt” och ”välbelagt” kan betraktas som fakta (1993: 32), allt annat är tolkning. Det kan dock diskuteras om det går att skilja på fakta och tolkning i evangelierna. Författarna till evangelierna väljer från sina källor—som vi mestadels inte har tillgång till och därför inte kan bedöma—vilka berättelser de vill ha med, i vilken ordning de presenterar dem, och hur de presenterar dem.¹² Det finns forskare som anser att evangelierna är så pass starkt färgade av författarnas agenda att det är omöjligt att komma åt den Jesus som döljer sig bakom texterna. Redan 1892 skrev den tyske teologen Martin Kähler (1835–1912) att det var lönlöst att försöka göra en rekonstruktion av Jesus som historisk figur med tanke på hur tendentiöst källmaterialet är: “We do not possess any sources for a ‘Life of Jesus’ which a historian can accept as reliable and adequate” (Kähler 1988 [1896]: 48).

Svårigheter kopplade till rekonstruktioner av den historiske Jesus uppmärksammas av Göth, Rüter & Wirström i en lärobok för gymnasiet:

De texter vi har om Jesus är alltså i huvudsak skrivna av Jesustroende. De flesta av texterna är nedtecknade ganska långt efter hans död. Det gör att texterna i många avseenden inte kan betraktas som historiskt material i den meningen att man kan säga ”vad som hände” kring och med den judiske läraren Jesus från Nasaret. Enligt historieforskarna kan man med stor säkerhet säga att det fanns en sådan person som uppträdde som religiös lärare i Palestina, och att en del av hans anhängare uppfattade honom på det sätt som beskrivs i Nya testamentet. Men vem han egentligen var och vilka slutsatser man kan dra av det, det finns det många olika åsikter om. (Göth, Rüter & Wirström 2012: 84)

Som vanligen är fallet med läromedel i religionskunskap ges inga referenser till sekundärlitteratur. Det författarna skriver är dock korrekt, och borde göra läsaren uppmärksam på varför det är vanskligt att försöka rekonstruera den historiske Jesus, i synnerhet inom ramen för religionskunskapsundervisningen.

¹¹ Äktheten av flera av Pauli brev har ifrågasatts, men flera brev accepteras allmänt av forskare som autentiska (Romarbrevet, 1 & 2 Korinthierbrevet, Galaterbrevet, Filipperbrevet, 1 Thessalonikerbrevet och Filemon).

¹² De flesta forskare utgår ifrån att Matteus och Lukas använder Markusevangeliet som källa (Walters 2010). Vi vet dock inte vilka andra källor de hade och inte heller vet vi vilka källor Markus utgick ifrån.

Religion och vetenskap

Även om evangelierna är alltför tendentiösa för att användas som underlag för rekonstruktioner av den historiske Jesus liv kan det förefalla rimligt att diskutera förhållandet mellan religion och vetenskap utifrån evangeliernas berättelser om under. Det kan vara svårt att fastslå vad Jesus faktiskt gjorde, men kanske kan man komma fram till vad han inte gjorde? Alla fyra evangelier berättar om olika under kopplade till Jesus. Alla fyra ger flera exempel på helanden och Markus, Matteus och Lukas berättar om många fall där Jesus driver ut demoner. Alla fyra berättar om bispisningsundret, där Jesus välsignar lite bröd och några få fiskar så att det mirakulöst räcker till tusentals människor (Matteus 14:13–21; Markus 6:32–44; Lukas 9:10–17; Johannes 6:1–15). Markus (6:45–53), Matteus (14:22–33) och Johannes (6:16–21) berättar om hur Jesus går på vattnet. Matteus (28:9–10, 16–20), Lukas (24:13–51) och Johannes (20:11–29; 21:1–23) berättar alla om hur Jesus visar sig levande för sina lärjungar efter han uppstått ifrån de döda. Både Matteus (1:18) och Lukas (1:35) berättar att Maria blev med barn genom den heliga Anden. Berättelser om under är centrala för alla fyra evangelier.

Hur ska lärare förhålla sig till evangeliernas berättelser om under? Selander tar det för givet att de måste vara föremål för källkritisk diskussion: ”I skolan är det viktigt att man inför alla texter där det är motiverat ställer frågor om vad som i texten är historiskt rimligt” (Selander 1993: 32). Förhållandet mellan religion och vetenskap tas inte upp i kursplanen för religionskunskap på grundskolan (*Lgr22*) men det ingår i det centrala innehållet för religionskunskap (1 & 2) på gymnasiet (Skolverket, 2011, *Gyll*; se även Franck & Stenmark 2012). Dessa är frågor som för övrigt ständigt är aktuella. Några läromedel i religionskunskap för högstadiet och för gymnasiet lyfter upp frågan om det är troligt att Jesus faktiskt gjorde de mirakulösa saker som evangelierna säger att han gjorde. Till exempel låter Olof Franck evangeliernas berättelser om Jesu under ligga till grund för diskussioner om inte bara källkritik utan också om tro och vetande samt förhållandet mellan religion och vetenskap i en lärobok för gymnasiet (2020, s. 264–65). Och Berg och Rundblom skriver i en lärobok för högstadiet:

Gick Jesus verkligen på vattnet? Kunde han väcka upp döda människor? Ja, svarar många kristna världen över. Jesus var ju Guds son, så naturligtvis hade han makt att göra sådana otroliga saker.

Kan det finnas andra förklaringar? En del tror att undren kan ha mer naturliga orsaker. Den som tror riktigt starkt kan ibland bli frisk också från svåra sjukdomar. Sådana ”under” sker också i dag. Jesus kunde kanske få människor att tro, att använda sina egna psykiska krafter. Därför har många av berättelserna säkert en kärna av sanning säger de.

Det finns också de som anser att berättelserna om undren är legender, skapade av dem som skrev evangelierna. Jesus gjorde ett starkt intryck på sin omgivning. Då

är det inte så konstigt att man började berätta om de otroliga saker han utträttade. (Berg & Rundblom 2011: 165)

Här bygger Berg och Rundblom på klassisk forskning om den historiske Jesus. Till exempel skriver Wassén och Hägerland att några helanden i evangelierna kan vara resultatet av tillfrisknande som möjliggjorts av placeboeffekten; människor tillfrisknande därför att deras förväntan om att bli friska var så stark att den hade fysiska effekter (Wassén & Hägerland 2016: 134).

Nedan följer ett exempel på hur Berlin och Ring behandlar Lukas berättelse om Jesu födelse i en lärobok för högstadiet:

I Lukasevangeliets första och andra kapitel finns berättelsen om Jesu födelse. Det är en fantastisk och överklig händelse som beskrivs: Maria blir med barn trots att hon aldrig varit tillsammans med en man. Den här typen av födelseberättelser finns i flera religioner och vill bland annat visa på att en speciell person har fötts. (Berlin & Ring 2019: 111)

Författarna beskriver händelsen i fråga som ”överklig” och påstår att paralleller till denna berättelse finns i andra religioner. Författarna drar en slutsats som går tvärtemot många kristnas övertygelse, så som det formulerats i det andra stycket av den apostoliska trosbekännelsen: ”Vi tror ock på Jesus Kristus, hans enfödde son, vår Herre, vilken är avlad av den helige Ande, född av jungfrun Maria...” (Svenska kyrkan 1999).¹³ Med andra ord verkar denna lärobok för högstadiet underminera en av kristendomens centrala läror. Jag återkommer nedan till varför detta är problematiskt.

I en lärobok för gymnasiet citerar Börge Ring Johannesevangeliets berättelse om hur Jesus förvandlade vatten till vin (Joh 2:1–11) och frågar sedan:

1. Är undren en bluff som Bibelns författare hittat på? Varför i så fall?
2. Går det att förklara undren utifrån vår nutida kunskap om människan och världen?
3. Tror du att oförklarliga saker som under kan ske idag?
4. Har du varit med om något som påminner om ett under? (Ring 2013: 125)

Man kan fråga sig hur en lärare skall förhålla sig till de svar elever ger dessa frågor. Är ett bra svar ett som ger rationalistiska förklaringar till undren eller är förhoppningen att eleven vågar påstå att naturlagar kan brytas genom Guds makt?

Selander är medveten om att forskares rekonstruktioner av den historiske Jesus inte motsvarar den syn på Jesus som troende har, och han ger därför följande rekommendation: ”för att objektiviteten skall kunna tillgodoses måste ett historiskt kritiskt studium av bibeltexterna... kompletteras med ett studium av möjliga tolkningar och av hur troende upplevt och upplever

¹³ En liknande formulering finns i den nicenska trosbekännelsen.

bibeltexterna” (1993: 33–34). Selander utgår ifrån att forskare har lyckats vaska fram vetenskapligt sett säkra fakta om Jesus medan troendes syn på Jesus grundar sig i något annat, nämligen tolkningar och upplevelser. Problemet är att förment vetenskapliga rekonstruktioner av Jesus som historisk gestalt inte är objektiva utan är färgade av forskarnas bakgrund.

Forskare återskapar Jesus till sin egen avbild

Mycket lite kan sägas om den historiske Jesus som de flesta forskare skulle hålla med om. Att det fanns en judisk man som hette Jesus (eller dess hebreiska motsvarighet, Yeshua) vid början av vår tideräkning som predikade, hade lärjungar, och avrättades som upprorsmakare skulle de flesta hålla med om. Men det finns påfallande stora skillnader mellan olika rekonstruktioner av den historiske Jesus. Historiker tolkar det historiska källmaterialet utifrån sina egna förutsättningar. Deras akademiska bakgrund påverkar deras tolkningar men det kan även finnas utomvetenskapliga skäl som forskaren inte är medveten om som gör att han eller hon finner en rekonstruktion mer trovärdig än en annan. På samma sätt som kristna läser Bibeln som en del av sin personliga andakt och finner den vägledning de söker, riskerar akademiker att hitta det de letar efter och att blunda för det de inte vill se.

Enligt evangelierna hade Jesu samtida diametralt olika uppfattningar om honom; några ansåg att han var sänd av Gud som profet eller rentav som den efterlängttade messias (Mark 8:27–29), andra att han var en som vilseledde folket (Joh 7:12). Jesus förblir en polariserande gestalt. Många bekännande kristna anser sig ha en nära relation till Jesus som de upplever vara ständigt närvarande och utgår ifrån att den Jesus som de upplever är densamma som han som levde i Israel 2000 år sedan. När de läser evangelietexterna känner de igen den Jesus de känner sedan tidigare. Det är tveksamt om någon forskare kan undvika att påverkas av sina förutfattade meningar om honom. Som Albert Schweitzer visade för hundra år sedan, brukar forskare om den historiske Jesus skapa en Jesus som stämmer överens med deras egna värderingar. I sin översikt av forskning om den historiske Jesus skriver han, “varje ... teologisk epok [återfann] sina egna tankar hos Jesus. [...] Och det var inte bara epokerna som återfann sig själva i honom; varje enskild forskare gestaltade honom efter sin personliga läggning” (Schweitzer 1955 [1913]: 35). I samma anda skrev den iriske jesuiten George Tyrrell om den lutherske kyrkohistorikern Adolf von Harnacks försök att hitta den historiske Jesus: “The Christ that Harnack sees, looking back through nineteen centuries of Catholic darkness, is only the reflection of a liberal Protestant face, seen at the bottom of a deep well” (Tyrrell 1963 [1909]: 49). Närmare vår tid påpekar Anders Runesson, professor i Nya testamentet, att det ”i stort sett [finns] lika många rekonstruktioner av Jesus som det finns forskare” (Runesson 2011: 144). Var Jesus en domedagsprofet (Ehrman 1999; Schweitzer

1955)?¹⁴ Var han en trollkarl (Smith 1978)? En helare (Davies 1995)? En fredlig revolutionär (Horsley 1993)? En cynisk filosof (Crossan 1991)? Var han alltigenom ojudisk (Strauss 1846) eller judisk alltigenom (Fredriksen 2000; Vermes 1983)? Forskare om den historiske Jesus har rekonstruerat alla dessa bilder av Jesus och fler. Även om forskarna har för avsikt att ge objektiva historiska rekonstruktioner, färgas de av sina värderingar.¹⁵

Även om forskarna har som ambition att bedriva objektiv historisk vetenskap, förekommer det ofta normativa drag i forskning om den historiske Jesus. Utifrån ens rekonstruktion av Jesus kan man sedan argumentera om huruvida kristna samfund överhuvudtaget borde existera, och om ja, hur de ska vara utformade, vad de ska lära, hur kristna skall tänka och bete sig. Här kommer ett exempel ur en lärobok i religionskunskap för gymnasiet av Börge Ring:

Vad är sant om Jesus?... Att han har sagt och gjort allt det som berättas om honom vet vi inte med säkerhet. Det är likadant med Mose, Muhammed, Buddha och andra religiösa och filosofiska [sic!] personer i historien.... Låt oss säga att allt som berättats om dessa personer är fel. Naturligtvis skulle det få konsekvenser, men det vi trots allt har, är de tankar som man anser att de förmedlat om livet. Det är de tankarna vi får ta ställning till.

Fundera på Om forskningen skulle kunna bevisa att Jesus inte levtt, vad skulle det innebära? Ge olika förslag. (Ring 2012: 85)

Ring uttrycker i princip en konfessionell ståndpunkt. Han utgår ifrån att undervisningen i Nya testamentet handlar om hur man skall leva ("tankar som man anser att de förmedlat om livet"). Han låter läsaren förstå att Jesu lära eller evangelisternas lära (det är något oklart vilket han har i åtanke) handlar om etik. Läsaren drar slutsatsen att Jesu lära är viktigare än Jesu person (se diskussionen i Pollefeyt & Bieringer 2005: 125–128). Ring framställer detta som om det vore en enkel historisk övning, och berättar inte vad hans egen övertygelse är. I denna övning utgår Ring från en liberalteologisk övertygelse, vilken han inte gör explicit. Att Jesu egen lära främst handlade om etik var den tyske liberalteologen och kyrkohistorikern Harnacks uppfattning (Harnack 1904). Harnack försökte också rekonstruera den historiske Jesus och som så många andra rekonstruerade Harnack en Jesus som passade honom själv (jfr Tyrrells citat ovan). De apokalyptiska dragen i evangeliernas Jesusbild sållade han bort. Som redan Schweitzer påpekade existerade dock aldrig liberalteologins Jesus som historisk figur:

¹⁴ Den grupp forskare som kallar sig "the Jesus Seminar" hävdar att Jesus inte var domedagsprofet (se Funk m.fl., 1993).

¹⁵ För en översikt av problematiken, se Ehrman 2012; Evans 2006.

Den Jesus av Nasaret, som uppträdde som Messias, förkunnade gudrikets sedlighet, grundade himmelriket på jorden och dog för att därmed ge sitt verk dess slutliga helgd, har aldrig existerat. Han är en gestalt, som rationalismen först tecknat, som liberalismen gett liv och som av den moderna teologin iklänts en historisk skrud. (Schweitzer 1955: 203)

Forskningen om den historiske Jesus är en lång och komplicerad historia. Utan kunskap om de teologiska debatterna som ligger bakom forskningen om den historiske Jesus kan inte eleverna ta ställning till rekonstruktionerna som ges i läroböckerna. Det är inte realistiskt att tro att de kan få de nödvändiga förkunskaperna i de få timmar som ämnet religionskunskap fått sig tilldelat.

Forskarens syn på Jesus och kristendomen påverkar vad de anser vara trovärdigt. Detta påverkar deras syn på källornas trovärdighet, det påverkar deras syn på författarskap och datering. Bekännande kristna som skriver om den historiske Jesus har ofta en högre syn på evangelierna som tillförlitliga källor och deras bild av den historiske Jesus är ganska snarlik den som ges i några av evangelierna.¹⁶ Vissa populärvetenskapliga författare däremot förkastar evangelierna som källmaterial och hävdar att Jesus inte existerade.¹⁷ I ingetdera fall är forskaren objektiv.

Många forskare, troende så väl som icke-troende, försöker vara medvetna om sina förutfattade meningar och siktar på att vara så objektiva som möjligt. Idealet vore om forskarna inledningsvis berättade om sina religiösa eller filosofiska övertygelser, för att underlätta för läsaren att bedöma vad tolkningarna påverkats av. Marsh skriver:

The task of interpreting the figure of Jesus by definition requires the disclosure, perhaps in a way that the interpretation of few other historical figures does, of commitments to what one believes “really is”... (Marsh 1997: 431)

Det kan dock diskuteras om någon objektivitet är möjlig i detta kontroversiella ämne. Padgett skriver:

Because of the prejudice of perspective there is no such thing as a purely historical, value-free, neutral scientific approach to the historical Jesus. Indeed, I would argue that there is no purely historical, value-free, neutral scientific approach to any great religious figure or controversial person from the past. (Padgett 1997: 292)

När det kommer till försök att rekonstruera den historiske Jesus verkar förutsättningslös objektiv vetenskap alltså vara ett ideal som inte kan uppnås.

¹⁶ Det finns forskare om Jesus som historisk person som hävdar att uppståndelsen är ett faktum, till exempel (jfr Wright 2000: 153).

¹⁷ Ehrman (2012) visar att ståndpunkten att Jesus inte existerade är historiskt ohållbar.

Den historiska vetenskapens regler bestämmer vilken Jesus som rekonstrueras

Den bild av Jesus som rekonstrueras enligt reglerna för modern akademisk historia kommer inte ha mycket gemensamt med den bild som bekännande kristna brukar ha. De flesta bekännande kristna utgår ifrån att Gud kan påverka vad som händer i världen. Det finns historiker som personligen delar denna uppfattning, men som historiker kan de inte använda det i sin argumentation. I sin forskning utgår historiker ifrån att allt som händer har en inomvärldslig orsak (Wassén & Hägerland 2016: 7). Troende kan vara övertygade om att Jesus drev ut onda andar. Historiker kan säga att människor trodde att Jesus drev ut onda andar, även att människor upplevde att de befriats från onda andar, men de kan inte som historiker påstå att han faktiskt drev ut onda andar ur människor. Några forskare om den historiske Jesus hävdar att en historiker varken kan bekräfta eller förneka att under skett (se till exempel Robbins 2011: 193). Andra skulle påstå att under *per definitionem* är omöjliga och att historiker måste hitta andra förklaringar till vad som skedde.

Forskare som försöker rekonstruera den historiske Jesus fokuserar på Jesu liv fram till hans död; där slutar deras studier. Bekännande kristna brukar anse att Jesu berättelse fortsätter efter hans död. Matteus (28:9–10, 16–20), Lukas (24:13–51) och Johannes (20:11–29; 21:1–23) berättar alla att Jesus visade sig för sina lärjungar efter det att han hade uppstått ifrån de döda.¹⁸ Kristna är övertygade om att han uppstod ifrån de döda och är med dem som tror på honom. Det som är centralt för många bekännande kristna är något som är helt främmande för forskare som försöker rekonstruera den historiske Jesus. Luke Timothy Johnson, professor i Nya testamentet, skriver:

[For historical Jesus scholars] "there is no 'real Jesus' after his death... Christians, when they are consistent with their own classical tradition, take the exact opposite position: the 'real Jesus' is the one who is now alive and powerfully present, through the Holy Spirit, in the world and in the lives of human beings." (Johnson 1997: 144).

Den bild av Jesus som rekonstrueras av historiker har mycket litet gemensamt med den Jesus som kristna tror på. Detta innebär att vetenskapliga försök att rekonstruera den historiske Jesus knappast bidrar till en bättre förståelse av "centrala tankegångar ... inom kristendomen" (Skolverket 2011 och 2021, "Kursplan Religionskunskap", Centralt innehåll, 7–9, *Lgr11* och *Lgr22*). Risken är snarast att de bidrar till framställningen av bekännande kristna som mindre vetande, vilket är i strid med skolans värdegrund.¹⁹

¹⁸ En liknande berättelse finns även i några senare handskrifter av Markusevangeliet (16:9–20) men de äldsta bevarade handskrifterna saknar detta slut (Metzger 1998: 102–107).

¹⁹ Ingen ska i skolan utsättas för diskriminering på grund av kön, etnisk tillhörighet, religion eller annan trosuppfattning, könsöverskridande identitet eller uttryck, sexuell läggning,

En negativ särbehandling av traditionell kristendom

Ett sista problem med att diskutera frågor om den historiske Jesus i religionskunskap är att kristendomens grundvalar tenderar att ifrågasättas på ett sätt som inte sker med andra religioner (Holmberg 2001: 224). Som nämnades skrev Thulin & Elm om Jesus: ”Vi vet inte något säkert om Jesus liv innan han blev avrättad av romarna vid cirka 35 års ålder” (Thulin & Elm 2013: 66). Men när de skriver om islam nämner de inte att vi inte vet något med säkerhet om den historiske Muhammad heller fastän så är fallet. Till exempel författades de tidigaste muslimska berättelserna om Muhammads liv 150 år eller mer efter Muhammads död. Koranen är visserligen äldre än dessa källor, men den lämpar sig också illa som källa till den historiske Muhammad: den är svårtydd, namnger ytterst få personer och återberättar få händelser. Det är oklart när den syftar på Muhammad, och det är också oklart hur mycket av Koranen som kan anses vara Muhammads verk (Görke 2011: 138–139).

I en lärobok för högstadiet diskuterar Olofsson & Uppström om Jesus funnits och noterar att historiker har olika uppfattningar om vad vi kan veta om honom (Olofsson & Uppström 2014: 99). De ger eleverna uppgiften att jämföra vad två nytestamentliga källor säger om Judas död och resonerar över skillnaderna (Olofsson & Uppström 2014: 99). De noterar: ”det finns flera ställen i Nya testamentets böcker som tycks motsäga varandra” (Olofsson & Uppström 2014: 98). Jag hittar ingen liknande kommentar i deras bok om Koranen, även om motsägelser i Koranen inte är svåra att finna (ett klassiskt exempel gäller huruvida rusdrycker är förbjudna eller ej. Jämför surorna 16:67, 2:219, 5:90–91). Dock skriver de lite senare:

Sedan 1800-talet har västerländska religionsforskare försökt ta reda på hur Koranen och islam växte fram. De flesta av dessa forskare menar att Muhammed hämtade stora delar av sina religiösa tankar och idéer från judar och kristna som levde på arabiska halvön på 600-talet. (Olofsson & Uppström 2014: 183)

Författarna verkar först vara beredda att ge samma utrymme till historisk forskning i sin behandling av islam som de gav den i kapitlet om kristendomen. Dock fortsätter de direkt: ”För de flesta troende muslimer är sådana sätt att beskriva profeten och Koranen mycket kränkande,” och de gör inte fler försök att förklara Koranens innehåll utifrån dess historiska och kulturella sammanhang. Lite senare verkar de istället göra Muhammed till en profet erkänd av kristna: ”Många kristna har sedan länge förstått att islam inte går att uppfatta som ett påhitt av en falsk profet – vem kan veta vad som är sant när det gäller religiösa frågor?” (Olofsson & Uppström 2014: 183). Författarna låter läsaren förstå att insikten att Muhammad är sann profet är något som mer upplysta kristna uppnått.

ålder eller funktionsnedsättning eller för annan kränkande behandling. Alla sådana tendenser ska aktivt motverkas.” (Skolverket, 2011, Skolans värdegrund och uppdrag, Lgr11)

Det finns påtagliga skillnader också i hur Franck framställer Jesus och Muhammad i sin lärobok för gymnasiet. Franck väcker frågor inte endast om Jesu under och om evangeliernas tillförlitlighet, han reser även frågan om Jesus ens existerade (2020: 264–65). Men liknande frågor ställer han inte om Muhammad och Koranen (2020: 291–94).

På grund av skillnader i tillgång och typ av källmaterial är det lättare att bedriva historiska studier om vissa religionsgrundare än andra. Vi vet mer om den historiske Joseph Smith, grundaren av Jesu Kristi Kyrka av Sista Dagars Heliga, än vi vet om den historiske Jesus, och vi har bättre källor för att rekonstruera den historiske Jesus än den historiske Muhammad, som i sin tur är mer tillgänglig för historiker än Mose (se även Berg & Rollens 2008). Det innebär att för vissa religioner blir de troendes perspektiv det enda som eleverna får höra medan för andra religioner kan sekulära historiker få sista ordet. En lösning är att ge ett historiskt perspektiv på de religioner där religionsutövarna inte motsätter sig det alltför starkt (exempelvis kristendomen) och att låta bli att göra det där de gör det (exempelvis islam), som i exemplet Olofsson & Uppström ovan. Men om muslimers syn på Muhammad presenteras som sanning, medan kristnas syn på Jesus problematiseras, bidrar vi till ensidig muslimsk apologetik, vilket inte är skolans uppgift. Vidare bör man hålla i minnet att inte alla kristna är lika accepterande av försök att rationalisera bort den Jesus som evangelierna presenterar; Magnusson noterar att syrianska kristna som han intervjuat i Sverige tar illa vid sig av den bild av Kristus som svenska skolor ger (Magnusson 2020). Ska lärare och läromedel göra påståenden om den historiska Jesus måste de balanseras med påståenden om den historiska Muhammad. Ett annat och i min mening bättre alternativ är att lärare och läroböcker i religionskunskap överhuvudtaget inte ägnar sig åt historiska rekonstruktioner av religionsgrundare.

Vad är alternativet till diskussioner om den historiska Jesus?

Det finns många skäl att författare till läromedel för grundskolan och gymnasiet inte bör ägna sig åt rekonstruktioner av den historiska Jesus. Elever har inte de förkunskaper som krävs för källkritisk granskning av klassiska heliga texter; källmaterialet är så tendentiöst att det torde vara omöjligt att komma bakom det till den historiske Jesus; alla som försöker rekonstruera den historiske Jesus påverkas av sina förutfattade meningar om honom; den Jesus som historiker rekonstruerar har inte mycket gemensamt med den person som kristna tror på; och diskussioner om den historiske Jesus i skolan innebär ofta en negativ särbehandling av kristendomen. Med tanke på att kommentarmaterialet till *Lgr11* uttryckligen avrådde från att göra religiösa urkunder föremål för källkritisk granskning och med tanke på att källkritiska studier av religiösa urkunder inte förordas i *Lgr22*, skulle jag rekommendera lärare och läromedelsförfattare att beskriva hur olika källor presenterar Jesus istället för att spekulera om den historiske Jesus. De skulle kunna jämföra hur

företrädare för Svenska kyrkan och katolska kyrkan framställer Jesus, eller hur liberalteologer framställer Jesus med hur evangelikala kristna framställer honom; som Mattsson Flennegård skriver i en lärobok för gymnasiet: ”Skillnaderna mellan hur olika kristna uppfattar Jesus [är] ofta intressantare än skillnaderna i synsätt mellan kristna och icke-kristna” (2003: 256). Och vill man belysa förhållandet mellan tro och vetenskap genom att problematisera berättelser om under kan man använda texter som skrivits närmare vår egen tid och som inte har central ställning i något religiöst samfund — därmed kan man undvika negativ särbehandling av kristendomen.

Jag förordar dock alls inte att man ignorerar kristendomens rötter i undervisningen. Elever bör få närmare bekanta sig med evangelierna och andra nytestamentliga texter även om de inte har förkunskaperna som krävs för källkritiska granskningar av dessa urkunder. I det centrala innehållet för läroplanen i religionskunskap *Lgr22*, årskurs 7–9, ingår nämligen ”tolkning av... symbolik och mening i Bibeln och andra religiösa urkunder...” Kommentarmaterialet förklarar: ”Genom att eleverna ... får tolka och diskutera innebörden i myter, liknelser, böner, religiösa ceremonier och ritualer... utvecklar de en djupare förståelse för religiöst symbolspråk. Det synliggör hur olika budskap gestaltas och förmedlas inom de religiösa traditionerna och knyter samman urkunder, centrala tankegångar och den religiösa praktiken” (2021: 25). Det finns även andra skäl till att använda Bibeln, Koranen och andra religiösa skrifter i undervisningen. Lena Roos påpekar att det ofta är roligare att arbeta med heliga skrifter än med andra texter och hon nämner att ju mer en student får läsa i de religiösa skrifterna, desto mindre främmande och skrämmande kommer detta material att vara för dem (2006: 16–18).²⁰ Frågan är hur eleverna ska läsa texterna i fråga. Selander påstod att ”ett historiskt kritiskt studium [har] som mål att söka komma till klarhet om textens faktiska innebörd” (1993: 36). Selander verkar mena att textens ”faktiska innebörd” är de händelser som ligger bakom texten, snarare än författarens intentioner med texten. Selander bortser från att det finns andra inte mindre vetenskapliga sätt att nalka sig texterna. Istället för att försöka hitta den historiska sanningen bakom en evangelietext kan elever läsa bibeltexter med hjälp av litteraturvetenskapliga perspektiv. Genom att jämföra evangelietexter kan elever försöka förstå de enskilda författarnas bild av Jesus (se Britton och Johansson 2022: 12). Varför uttrycker författarna sig så som de gör? Vad är det de vill förmedla? Frågan om vem Jesus ”egentligen” var kan med fördel lämnas obesvarad. De kan läsa evangelierna som berättelser snarare än som historiska källor. Detta innebär inte att de ska göra historielösa läsningar av texterna. Eleverna bör förses med en kultur- och idéhistorisk bakgrund till tidig kristendom som underlättar en förståelse av

²⁰ Roos (2006) fokuserar på bruket av religiösa källtexter i A-kurser på universitetet. Samma argument kan dock användas för bruket av dessa texter i religionskunskap på högstadiet och gymnasiet.

texterna.²¹ Det är särskilt viktigt att visa hur författarnas världsbild präglas av judendomen så som den såg ut under det första århundradet och att förklara hur och varför de gör kopplingar till den hebreiska Bibeln (Gamla testamentet). Men frågan om berättelsernas historicitet kan lämnas åt sidan.²²

Till sist: Lärare i religionskunskap bör enligt min mening inte ägna undervisningstid åt att rekonstruera den historiske Jesus. Men den som vill redogöra för kristendomens uppkomst (i enighet med *Lgr22*) kan inte undgå att nämna att Jesus ändå var en historisk person som verkade i ett specifikt historiskt sammanhang. Det är viktigt för lärare att betona hans historicitet, ty som Ehrman påpekar, är uppfattningen att Jesus är en helt och hållet mytologisk figur särskilt utbredd i Norden (2012: 3). Men när lärare talar om Jesus som historisk person bör de sträva efter att vara kortfattade och hålla sig till de få saker som historiker brukar vara eniga om — att han var jude som levde under första århundradet, att han predikade och hade lärjungar som kom att betrakta honom som Messias, och att han avrättades av den romerska statsmakten. Som Falkevall påpekar, kan det vara särskilt viktigt att betona att Jesus var jude för att motverka antisemitism (2013: 156–158; även Ryan 2005). Det är också en god idé att förklara varför det är problematiskt att säga mycket mer om Jesus som historisk person än detta. Därefter kan fokus bytas till de olika framställningarna av Jesus i de historiska källorna.

Litteratur

- Arnal, William E. (2005), *The Symbolic Jesus: Historical Scholarship, Judaism and the Construction of Contemporary Identity*. London: Equinox.
- Aslan, Reza (2013), *Zealot: The Life and Times of Jesus of Nazareth*. London: Westbourne.
- Beasley-Murray, George R. (1987), *John*. Word Biblical Commentary. Waco: Word Books.
- Berg, Herbert, & Sarah Rollens (2008), ”The Historical Muhammad and the Historical Jesus: A Comparison of Scholarly Reinventions and Reinterpretations”, *Studies in Religion* 37: 271–292.
- Berg, Leif, & Gunilla Rundblom (2011), *Religion och liv 7–9*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Berlin, Ingrid, & Börge Ring (2019), *SOS Religion 7–9*. Stockholm: Liber.
- Bock, Darrell L. (2002), *Studying the Historical Jesus: A Guide to Sources and Methods*. Grand Rapids: Baker Academic.

²¹ Kommentarmaterialet till den nya kursplanen i religionskunskap (*Lgr22*) förklarar att ”för att eleverna ska förstå religiösa tankegångar och praktiker idag är det viktigt att de får med sig kunskaper om de historiska sammanhang där olika religionsstiftare har verkat” (Skolverket 2021: 25).

²² Om hur man kan rent konkret kan analysera evangelierna som litterära verk hoppas jag återkomma i en senare artikel. Två böcker i detta ämne som jag kan rekommendera är Culpepper 1983 och Keefer 2008. Om vikten av att använda religiöst källmaterial i undervisningen se även Roos 2006, Roos 2011 och Wickström 2011. Om svårigheter med att använda religiöst källmaterial, se Falkevall 2013: 146–151.

- Bock, Darrell L., & Robert L. Webb (red.), (2010), *Key Events in the Life of the Historical Jesus: Collaborative Exploration of Context and Coherence*. Grand Rapids: Eerdmans.
- Bond, Helen K. (2012), *The Historical Jesus: A Guide for the Perplexed*. London: Bloomsbury T&T Clark.
- Boyarin, Daniel (2012), *The Jewish Gospels: The Story of the Jewish Christ*. New York: The New Press.
- Britton, Thérèse Halvarsson, och Maria Johansson (2022), "Frågedriven undervisning: en planerings- och undervisningsmodell med ett exempel från religionskunskap", *SO-didaktik* 11: 8–21.
- Brown, Colin (2013), "Quest of the Historical Jesus", i Joel B. Green (red.), *Dictionary of Jesus and the Gospels*. 2nd ed. Downers Grove: Intervarsity, s. 718–756.
- Collins, Adela Yarbro (2007), *Mark: A Commentary*. Hermeneia. Minneapolis: Fortress.
- Crossan, John Dominic (1991), *The Historical Jesus: The Life of a Mediterranean Jewish Peasant*. San Francisco: HarperSanFrancisco.
- Culpepper, R. Alan (1983), *Anatomy of the Fourth Gospel: A Study in Literary Design*. Philadelphia: Fortress Press.
- Davies, Stevan L. (1995), *Jesus the Healer: Possession, Trance, and the Origins of Christianity*. London: SCM.
- Dunn, James D.G., & Scot McKnight (red.), (2005), *The Historical Jesus in Recent Research*. Eisenbrauns
- Ehrman, Bart D. (1999), *Jesus: Apocalyptic Prophet of the New Millennium*. Oxford University Press.
- Ehrman, Bart D. (2012), *Did Jesus Exist? The Historical Argument for Jesus of Nazareth*. New York: HarperOne.
- Esler, Philip Francis (1987), *Community and Gospel in Luke-Acts: The Social and Political Motivations of Lukan Theology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Evans, Craig A. (1996 [första utgåvan 1989]), *Life of Jesus Research: An Annotated Bibliography. Revised ed.* Leiden: Brill.
- Evans, Craig A. (2006), *Fabricating Jesus: How Modern Scholars Distort the Gospels*. Downers Grove: InterVarsity.
- Evans, Craig A. (2008), *The Routledge Encyclopedia of the Historical Jesus*. New York: Routledge.
- Falkevall, Björn, (red.), (2013), *Att undervisa i religionskunskap: en ämnesdidaktisk introduktion*. Stockholm: Liber.
- Franck, Olof & Mikael Stenmark, (red.), (2012), *Att undervisa om religion och vetenskap. Med grund i ämnesplanen för religionskunskap*. Lund: Studentlitteratur.
- Franck, Olof (2020), *Lika och unika. Om mening. Värde och tro*. Lund: Studentlitteratur.
- Freathy, Rob, & Karen Aylward (2010), "‘Everything is in Parables’: An Exploration of Students’ Difficulties in Understanding Christian Beliefs Concerning Jesus", *Religious Education* 105: 1, 86–102.

- Fredriksen, Paula (2000), *Jesus of Nazareth, King of the Jews: A Jewish Life and the Emergence of Christianity*. London: Macmillan.
- Funk, Robert W., Hoover, R.W. & the Jesus Seminar (1993), *The Five Gospels: The Search for the Authentic Words of Jesus: New Translation and Commentary*. New York: MacMillan.
- Gardell, Jonas (2009), *Om Jesus*. Stockholm: Norstedts.
- Görke, Andreas (2011), "Prospects and Limits in the Study of the Historical Muhammad", *The Transmission and Dynamics of the Textual Sources of Islam: Essays in Honour of Harald Motzki*. Leiden: Brill, s. 137–151.
- Hagner, Donald H. (2012), *The New Testament: A Historical and Theological Introduction*. Grand Rapids: Baker Academic.
- Harnack, Adolf von (1904), *Kristendomens väsen: sexton populära föreläsningar hållna vid universitetet i Berlin*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Holmberg, Bengt (2001), *Människa och mer: Jesus i forskningens ljus*. Lund: Arcus.
- Holmberg, Bengt (2006), "Den historiske Jesus", i Dieter Mitternacht och Anders Runesson (red.), *Jesus och de första kristna*. Stockholm: Verbum, s. 149–174.
- Holmberg, Bengt (2010), "Futures for the Jesus Quests", i Tom Holmén & Stanley E. Porter (red.), *Handbook for the Study of the Historical Jesus*. Leiden: Brill, Vol. 2, s. 887–917.
- Holmén, Tom, & Stanley Porter (2011), *Handbook for the Study of the Historical Jesus*. (4 band) Leiden: Brill.
- Horsley, Richard A. (1993), *Jesus and the Spiral of Violence: Popular Jewish Resistance in Roman Palestine*. Minneapolis: Fortress.
- Johnson, Luke Timothy (1996), *The Real Jesus: The Misguided Quest for the Historical Jesus and the Truth of the Traditional Gospels*. New York: HarperCollins.
- Keefer, Kyle (2008). *The New Testament as Literature: A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Kloppenborg, John S. (2005), "Evocatio deorum and the Date of Mark", *Journal of Biblical Literature* 124: 419–450.
- Kähler, Martin (1892), *Der sogennante historische Jesus und der geschichtliche, biblische Christus*. Översatt till engelska av Carl E. Braaten (1964), *The So-Called Historical Jesus and the Historic Biblical Christ*. Philadelphia: Fortress Press.
- Lundgren, Svante (2014), *Jesus med judiska ögon*. Skellefteå: Artos.
- Löfstedt, Torsten (2013), "Don't hesitate, worship! (Matt 28:17)", *Svensk Exegetisk Årsbok* 78: 161–172.
- Mack, Burton L. (2001), *The Christian Myth: Origins, Logic, and Legacy*. London: Continuum.
- Magnusson, Erik (2020), *Om syrianska ungdomars och unga vuxnas upplevelser av den svenska religionskunskapsundervisningen: en fenomenografisk studie*. Examensarbete, Stockholms universitet.
- Marsh, Clive (1997), "Quests of the Historical Jesus in New Historicist Perspective", *Biblical Interpretation* 5: 403–437.

- Meier, John P. (1991–2016), *A Marginal Jew: Rethinking the Historical Jesus*. 5 band. New York: Doubleday.
- Metzger, Bruce M. (red.), (1994), *A Textual Commentary on the Greek New Testament*. 2nd ed. Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft.
- Olofsson, Hans, & Rolf Uppström (2014), *Utkik Religion 7–9*. Malmö: Gleerups.
- Olsson, Susanne, & Simon Sorgenfrei (red.), (2015). *Islam: en religionsvetenskaplig introduktion*. Stockholm: Liber.
- Padgett, Alan G. (1997), "Advice for Religious Historians: On the Myth of a Purely Historical Jesus", i Stephen T. Davis, et al., (red.), *The Resurrection: An Interdisciplinary Symposium on the Resurrection of Jesus*, Oxford: Oxford University Press, s. 287–307.
- Pollefeyt, Didier, & Reimund Bieringer (2005), "The Role of the Bible in Religious Education Reconsidered: Risks and Challenges in Teaching the Bible", *International Journal of Practical Theology* 9: 117–139.
- Reimer, Michael J. (2010), "The Quest of the Historical Jesus at the American University in Cairo: A Progress Report", *Islam and Christian-Muslim Relations* 21: 1. 23–38.
- Ring, Börge (2012), *Religion – helt enkelt*. Stockholm: Liber.
- Ring, Börge (2013), *Religion och Sammanhang 1 och 2*. Stockholm: Liber.
- Robbins, Christopher A. (2011), "Teaching about the Historical Jesus: Scholarship, Context, and Balance", *Religious Education* 106: 181–197.
- Robinson, John A.T. (1976), *Redating the New Testament*. London: SCM Press.
- Roos, Lena (2006), "Åter till källorna!" i Birgit Lindgren Öden och Peder Thalén (red.), *Nya mål: religionsdidaktik i en tid av förändring*. Uppsala: Swedish Science Press, s. 9–19.
- Roos, Lena (2011), "Närkontakt och nätkontakt", i Malin Löfstedt (red.), *Religionsdidaktik*. Lund: Studentlitteratur, s. 141–155.
- Runesson, Anders (2011), *O att du slet itu himlen och steg ner! Om Jesus, Jonas Gardell och Guds Andedräkt*. Artos/Libris.
- Ryan, Maurice (2005), "When Jesus was an Aryan: Rediscovering Jesus the Jew in Christian Education", *Religious Education Journal of Australia* 21: 23–27.
- Sanders, E.P. (1995), *The Historical Figure of Jesus*. London: Penguin Books.
- Schweitzer, Albert (1910), *The Quest of the Historical Jesus: a critical study of its progress from Reimarus to Wrede*. Övers. W. Montgomery. London: Adam and Charles Black.
- Schweitzer, Albert (1955), *Jesu liv i forskningens ljus. Med inledning av Alf Ahlberg*. Stockholm: Kooperativa Förbundets Bokförlag.
- Selander, Sven-Åke (1993), *Undervisa i religionskunskap*. Lund: Studentlitteratur.
- Skolverket (2011), *Kommentarmaterial till kursplanen i religionskunskap*.
- Skolverket (2011), "Kursplan Religionskunskap", *Läroplan för grundskolan samt för förskoleklassen och fritidshemmet. (Lgr11)*.
- Skolverket (2011), "Ämne – Religionskunskap", *Läroplan för gymnasieskolan. (Gyll)*.
- Skolverket (2021), *Kommentarmaterial till kursplanen i religionskunskap*.

- Skolverket (2021), "Kursplan Religionskunskap", *Läroplan för grundskolan samt för förskoleklassen och fritidshemmet. (Lgr22)*.
- Smith, Morton (1978), *Jesus the Magician*. San Francisco: Harper & Row.
- Strauss, David Friedrich (1846), *The Life of Jesus, Critically Examined*. (omtryck 2010, Cambridge University Press).
- Svenska bibelsällskapet (2000), *Bibel 2000: Bibelkommissionens översättning*. Stockholm: Verbum.
- Svenska kyrkan (1999), *Den svenska kyrkohandboken I och II*. Stockholm: Verbum.
- Theissen, Gerd (1991), *Gospels in Context: Social and Political History in the Synoptic Tradition*. Minneapolis: Fortress.
- Theissen, Gerd, & Annette Merz (1998), *The Historical Jesus: A Comprehensive Guide*. Minneapolis: Fortress Press.
- Tyrrell, George (1909), *Christianity at the Cross-roads*. (omtryck 1963, G. Allen & Unwin).
- Vermes, Géza (1983), *Jesus the Jew: A Historian's Reading of the Gospels*. London: SCM Press.
- Wacker, Grant (2001), *Heaven Below: Early Pentecostals and American Culture*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Walshe, Karen, & Terence Copley (2001), "The Jesus of Agreed Syllabuses in Key Stage 1 and the Jesus of Theology and Religious Studies", *British Journal of Religious Education* 24: 1, 32–40.
- Walters, Patricia (2010), "The Synoptic Problem", i David E. Aune (red.), *The Blackwell Companion to the New Testament*. Malden, MA: Wiley-Blackwell, s. 236–53.
- Wickström, Johan (2011), "Didaktisk textkompetens", i Malin Löfstedt (red.), *Religionsdidaktik*. Lund: Studentlitteratur, s. 157–175.
- Wright, Tom [N.T.] (2000), *Den historiske Jesus: en utmaning nu som då*. Örebro: Libris.

<https://www.westarinstitute.org/projects/the-jesus-seminar/jesus-seminar-phase-1-sayings-of-jesus/>